

III. NÉPTÁNC TÖRTÉNET

Horváth Péter

HORVÁTH PÉTER

NÉPTÁNCDIALEKTUSOK INTERDISZCIPLINÁRIS KUTATÁSÁNAK SZEMPONTJAI HAJDÚ ÉS BIHAR VÁRMEGYÉKBEN

A néprajztudomány már a 19. század folyamán is törekedett arra, hogy a jellegzetes népcsoportokat – kultúrájuk felgyűjtése és tanulmányozása mellett – térségi, területi szempontok alapján is behatárolja. Ez a tendencia ekkor már a néptáncstudomány keretei között is részint megjelenhetett, ebben a korai időszakban azonban a szakemberek jellemzően még csak egyes falvak bizonyos táncait vizsgálták. Tehát maga a kutatás nem terjedhetett ki a települések komplex táncanyagának, illetve az azokhoz fűződő szokások és hagyományok kereteinek teljes körű tanulmányozására.

1. Bevezetés

A táncfolklorisztikai vizsgálatokat, a XIX. század végén és a XX. század első felében jellemzően megnehezítette hogy a technikai fejlődés rendszerint gyorsabban söpörte el bizonyos területeken a folklór még szervesen működő egységes kereteit, mintsem hogy a technika vívmányai – így a kevésbé korlátozott, illetve megfizethető hang és képrögzítés –, a szakemberek kezébe kerülhettek volna. A zenei gyűjtések tekintetében ezt az anomáliát jól kiküszöbölhették a kották, azonban a mozdulatok tér- és időbeli megjelenéseinek egyöntetű dokumentálását, tehát magát az egységes tánclejegyzést csak az 1920-30-as évek fordulóján vetette papírra a magyar származású Lábán Rudolf.

Az alkotó munkatársa A. Knust és tanítványaik tovább is fejlesztették ezt a módszert, figyelembe véve bizonyos regionális és kulturális eltéréseket is, amelyek országonként és népcsoportonként jelentkezhetnek. Az egységes rögzítési módszer elterjedéséhez azonban időre volt szükség, így jellemzően a XX. század első felében – éppen akkor, amikor a felbomló folklórkeretek táncre vonatkozó szegmensei jobbára még felgyűjthetők voltak –, csak kevés

gyűjtő ismerte ezt a pontos és egységes nemzetközi archiválási módszert.¹ Mindennek következtében ebben a korai időszakban a falvak tánckészletének összehasonlítására még nem volt elegendő a felgyűjtött anyag, így ekkor még a nagy-, közép- és kistrégiós besorolás alapvető meghatározása sem volt lehetséges. A néptánc dialektusok táji tagolódásának felvázolása így csak az intézményesült néptánckutatás keretei között valósulhatott meg, jóval a második világháború után. A kiválasztott kutatópontokról azonban csak a hatvanas évekre gyűlt össze olyan mennyiségű, illetve minőségű film- és hangfelvétel – a gyűjtésekhez kapcsolódó interjúk és lejegyzések mellett –, amelyek a Kárpát-medence néptánc dialektusainak alapvető térségi lehatárolását lehetővé tették. Ebben a munkában pedig elvülhetetlen érdeme van Martin Györgynek, aki ezt az óriási feladatot magára vállalta.

A néptáncdialektusok alapvető meghatározásához többek között figyelembe vették az adott települések tágabb térségeinek tájféldrajzi jellegzetességeit, mindezek mellett azonban kiemelkedő jelentőséggel bírnak a tánchoz kapcsolódó megnevezések, maga a terminológia, az azokhoz fűződő tudáskészlet, a táncalkalmak és zenei anyagok, a motívumok, a táncok felépítése illetve szerkezete, a térbeli mozgások, az összefogódzási módok és az eszközök használati módjai is.²

Mindezek mellett azonban igencsak releváns az adott vidék történelmi és társadalmi determináltsága illetve önmeghatározása is. Az ország folyamatosan változó hol elszeparált, hol pedig egységesülő centrum és periféria térségei miatt ugyanis sajátos kulturális egyenlőtlenségek, s így egyszersmind fáziseltolódások alakultak ki az idők során, amelyek nyilvánvalóan részint tetten érhetők a Kárpát-medence néptánc- és népzenei kincsének eltérő, jellegzetes vonásaiban is, amelyekre erős befolyást gyakorolhatott mind a tánc, mind pedig a zenei divathullámok mellett az egyes térségekre olyannyira jellemző interetnikus együttélés is.³

A magyar táncstudomány a Kárpát-medencei dialektusok tekintetében az eddig feldolgozott adatok alapján jellemzően erőteljes és kategorikus csoportosításokra törekszik, az

¹ MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON Táncírás, kinetográfia <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-366.html> Az oldal utolsó megtekintése: 2014. december 17.

² MARTIN GYÖRGY 1997: 209-212.

³ BARANYI BÉLA 2007., BARANYI BÉLA 2014: 26-45.

egyres területek határait azonban igencsak nehéz precízen megrajzolni. Többek között ezzel a dilemmával szembesül a térkutatás az Alföld és Erdély átmeneti zónájában fekvő egykori Hajdú és Bihar vármegyék néptánc örökségének regionális jellegű kategorizálásakor is. A hagyományos osztályozási szemléletrendszerek mellett ugyanakkor segítséget nyújthat a táncgyűjtések települési színtereinek még alaposabb – részletes földrajzi, történelmi, társadalmi, változásainak – vizsgálata, továbbá a folyamatosan változó közigazgatási rendszerek, illetve a hajdanvolt kapcsolati hálózatok és a helyhez fűződő önazonosságtudat komplex interdiszciplináris tanulmányozása is, amely egyaránt elősegítheti a lokális, regionális, nemzeti és nemzetközi táncnyelv múltjának, jelenének és jövőalternatíváinak pontosabb megismerését is.

2. Átmeneti térségek Alföld és Erdély határán

Martin György a Kárpát-medencei néptánc dialektusok besorolásakor arra a következtetésre jutott, hogy azok jellemzően egybeeshetnek a már Bartók Béla által meghatározott négy nagyobb – Dunántúli, Felvidéki, Alföldi, és Erdélyi – népzenei területtel. Később azonban a rendelkezésére álló információk alapján mégiscsak három nagyobb térséget különített el, s így a Nyugati, más néven Dunai, a Középső, avagy Tiszai, illetve, a Keleti, Erdélyi dialektusokat határolta el egymástól.⁴ Az általánosan elterjedt nagytáji hármastérbeli tagolódásából számunkra jelenleg az utóbbi kettő az, amely kiemelkedő fontossággal bír, ha a néptáncművelés szempontjából pontosabban meg szeretnénk határozni a régvolt Hajdú és Bihar vármegyék térségi behatárolását.

A szóban forgó területek kisebb táncdialektusokra is bonthatók. Varga Gyula – a Tiszántúli egyik kiemelkedő néprajzkutatója – Martin György munkásságát is alapul véve, a Hajdúságot (Hajdúhát) és a Hortobágyot a középső dialektus Felső-Tisza vidéki területéhez sorolta. Bihar vármegye egészét – így, többek között a Berettyó-Körösök vidékétől a Bihari síkságon át, a Nagy- és Kis-Sárréten keresztül egészen az Érmellék és Körösök vidékéig – azonban már ugyanazon nagytérség Dél-Alföldi, vagy más néven Alsó-Tisza vidéki zónájához osztotta.⁵

⁴ VARGA GYULA 1990: 50.

⁵ VARGA GYULA 1990: 56-57.

Martin György munkájában Bihar vármegye egészét úgyszintén a Középső Nagyrégió Alsó-Tisza vidéki térségéhez, más néven a Dél-Alföldhöz sorolta, ennek azonban már szembevetően ellentmond az, hogy ugyanabban a tanulmányában a Felső-Tisza vidéknél is megemlítette Bihar egyes részeit a Hajdúság és Hortobágy mellett, mivel a Sárrét környékét már egyfajta kulturális átmeneti zónaként jelölte meg. Egy másik művében pedig, amely az erdélyi körtáncokkal foglalkozik Bihar is fel van tüntetve egy adattal.⁶

Az utóbbi szempontrendszerek valószínűleg már pontosabbnak tekinthetők, mindazonáltal az adott térségre vonatkoztatható népzenei és táncadatok még napjainkban is meglehetősen hiányosak, mivel a hajdan összegyűjtött információk Magyarország és Románia különböző közgyűjteményeibe kerültek. Némelyik hangzóanyag még napjainkban sincs lejegyezve illetve digitalizálva, egyes táncfilmek pedig sajnálatos módon elkallódtak az idők során, ezáltal is megnehezítve azok összehasonlítását, s így magát a pontosabb térségi behatárolást is.⁷ Az 1960-70-es évek óta azonban újabb tudományos eredmények is napvilágot láttak, amelyek részint revideálhatják, illetve pontosíthatják a néptánckultúra területi tagolódását, a későbbiekben talán kiegészítve mindezeket a közgyűjteményekben őrzött adatok – filmek, fotográfiák, és lejegyzések – összegyűjtésével, illetve elemzésével.

Legutóbb éppen Borsos Balázs vállalta magára azt az óriási feladatot, hogy a Magyar Néprajzi Atlaszok igencsak sokrétű adatainak számítógépes feldolgozása alapján pontosabban megrajzolja a Kárpát-medence népi kultúrájának nagy-, közép- és kistrégiós besorolását. Maguk a tényanyagok meglehetősen szerteágazók – még a bizonyos helyszínek hiányos információi mellett is – azonban a kirajzolódó kulturális régiók részint talán a néptáncre és a népzeneire is vonatkoztathatók.⁸ A Magyar Néprajzi Atlaszok vizsgálatai során többek között fény derült arra, hogy az Alföld térsége és Erdély között fekszik egy Átmeneti kulturális nagyrégió,

⁶ MARTIN GYÖRGY 1979., MARTIN GYÖRGY 1997: 233-251., PÁVAI ISTVÁN 2006: 193-216.

⁷ PÁVAI ISTVÁN 2006: 193-216. FARAGÓ JÓZSEF – JAGAMAS JÁNOS 1954. 49-50., JAGAMAS JÁNOS 1956: 469-501., JAGAMAS JÁNOS 1957: 459-491., JAGAMAS JÁNOS – FARAGÓ JÓZSEF 1974: 356-358 JAGAMAS JÁNOS 1977: 25-51., ALMÁSI ISTVÁN 1984: 235-236. Megjegyzés: BÉRES ANDRÁS családjával 1973-74 között Nagybárodon mintegy 300 méternyi 8 mm-es filmanyagot rögzített. A kutatás kiterjedt a helyi viseletmintákra is melyekről jó pár rajz maradtak ránk, a táncfolyamatok és viseletek alaposabb rögzítéséhez azonban színes diákat és fekete-fehér fotókat is felhasználtak. A helyi adatközlő Venter Mihály és felesége volt. A felvételeken sálájan (szilágy-sági), luncan (hosszú, nyújtott lépés), mánintelul vagy más néven marintel (kezes, vagy marosmenti), ardelanu (erdélyi), polca (polka), pe picior (pepicsor, lábon vagy aprózó) illetve csárdás látható a fennmaradt források alapján. Ezen gyűjtés alapján valósulhatott meg a későbbiekben a koreográfus Nagybárodai táncok, és Kerezsi leánytáncok című alkotása is. Az archív filmanyag hollétéről jelenleg nem rendelkezünk kellő információval, a koreográfiákról azonban több felvétel is készült az idők során. Lásd bővebben: BÉRES ANDRÁS 1992: 117-121.

⁸ BORSOS BALÁZS (A) 2011: 25. 28. 56., MAGYAR ZOLTÁN 2011. illetve BORSOS BALÁZS (B) 2011.

amelynek választóvonala észak-déli irányban éppen a hajdani Bihar vármegye térségén húzódik keresztül, de részint még érinti magát a Hajdúsági kulturális zónát is. Az alföld keleti határvidékének centrumában pedig az Alsó-Tisza vidéktől északra kirajzolódott egy Közép-Tiszántúli kulturális középrégió, amelyhez részint hozzákapcsolható maga a Hajdúság, de Bihar vármegye síkvidéki térsége is.

Az Átmeneti nagyrégió érdekes módon már az északkeleti Alföld térségét is felöleli, alkotóelemei pedig a következők: a Nyírség és tágabb környezete (Nyugati középrégió), a Felső-Tiszavidék (Északi középrégió), illetve maga az alföld keleti peremvidéke a Partiummal egyetemben (Keleti középrégió), amelynek szerves részét képezi Bihar vármegye hegyvidéki térsége és maga a Szilágyság is. A Felső-Tisza vidék és a Nyírség Átmeneti nagyrégióhoz sorolását a néprajzi vizsgálatokon túlmenően többek között a hagyományos népi tájszemlélet is alátámaszthatja, hiszen a Szamos és Tisza között élők önmagukat már nem tekintették alföldi embereknek, szerintük az ugyanis csak a Nyírségen túl veszi kezdetét.⁹

Interdiszciplináris megközelítésben annyi bizonyosan tetten érhető, hogy maga a régvolt Hajdú kerület és tágabb térsége déli irányában már jóval ritkább településszerkezettel rendelkezik, és a hortobágyi pusztaság nagyállattartó alföldi életmódja sem feleltethető meg teljes mértékben Nyírség és Szatmár kultúrájával. Ezek az életvitelt befolyásoló mechanizmusok pedig részint hatással voltak az egyes nagy-, közép- és kistrégiók lakosságára, identitásképzőkre talán éppen úgy, mint akár tánckultúrájukra. Valószínűleg többek között éppen ezért sem tekinthető véletlennek, hogy nemcsak a táj, és önazonosságtudat szempontjából különböztethető meg a Nyírség és Szatmár a Hortobágytól, Hajdúságtól, vagy éppenséggel Bihar-tól, hanem minden bizonnyal részint a néptáncok szempontjából is.¹⁰

Borsos Balázs munkája nyomán fény derült arra is, hogy az adott térségben számos kistrégió található, azok azonban éppen úgy, mint a közép- és nagyrégiós besorolás esetén kulturális értelemben részint fedik egymást, ennek következtében pedig számos átmeneti zónával számolhatunk, amelynek során egyes falvak esetében többpólusú identitásképző is kialakulhatott az idők során. Mindennek következtében tehát, amíg nem végezzük el a települések néptáncra és a népzeneire vonatkozatható archív anyagainak összegyűjtését és elemzését, kiegészítve

⁹ BORSOS BALÁZS (A) 2011: 198., 265-367.

¹⁰ Megjegyzés: A néptánc-terminológia legalábbis markánsan megkülönbözteti egymástól a nyírségi vagy a szatmári táncokat...

mindezt a falvak hajdani házasságkötésekre vonatkozatható anyakönyvi adatainak feldolgozásával – amelyek egyszersmind fényt deríthetnének a régvolt, azonban valószínűleg még részint napjainkban is kitapintható kapcsolati hálózatokra –, képtelenek leszünk pontosabban meghatározni, hogy a kutatott térségek mezsgyézónájában fekvő települések mely kulturális kis- vagy középrégióba is sorolhatók valójában.

A kérdéskör mélyebb vizsgálatát a továbbiakban elősegíthetné egy kérdőíves felmérés is, amely talán pontosabb képet rajzolna ki a falvak lokális, regionális szemléletéről. Feltétlenül meg kell jegyeznünk azonban, hogy napjaink önazonosságtudatra vonatkozó információi már nem feltétlenül esnek pontosan egybe a múlt századi, vagy az azt megelőző korszak identitásképével, így ennek következtében számos történelmi és közigazgatási kapcsolódási pontot is figyelembe kell vennünk, hogy a néptáncokra vonatkoztatva kistrégiós szempontból pontosabb kijelentéseket tegyünk. Itt szükséges megjegyezni, hogy egy igencsak erős interetnikus, magyar-román kulturális egymásra hatással is számolnunk kell Bihar vármegye területén, így tehát a felmerült térségi dilemmákra – mindezt pedig a néptánc kultúrához kapcsolva – kizárólagosan a Magyar Néprajzi Atlaszokból nem kaphatunk átfogó választ, hiszen ezek az adatok jellemzően éppen a más nemzetekre vonatkoztatva nem szolgáltathatnak elegendő információt.

A kutatott térségben mindezekon túlmenően azonban esetleg számos kérdésre választ kaphatunk és talán pontosíthatjuk is a néptáncra vonatkozatható regionális ismereteinket, ha megpróbáljuk összevetni a már meglévő tudásunkat a Borsos Balázs által elvégzett – számos egyéb információt is feldolgozó – Néprajzi Atlaszok számítógépes elemzésével. A későbbiekben mindezt kiegészítve más egyéb, interdiszciplináris kutatási lehetőségekkel is, talán újabb dilemmákat is felvethetünk az adott tárgykörhöz fűzhető reménybeli válaszok és nyitott kérdések mellett.

2. Történelmi és kulturális determináltság az Alföld keleti térségének centrumában

Mivel a „hajdú tudat” jelenléte a kutatott régió északi térségében kulturális szempontból mind a mai napig igen meghatározó, éppen ezért történelmük rövid bemutatása megkerülhetetlen. Debrecen térségében már a XVI-XVII. század környékén megjelentek azok az erősen hetero-

gének tekinthető népelemek, amelyek a török hódoltság területéről érkeztek. Ezek az emberek a korai időkben jellemzően marhahajtással keresték kenyerüket, később azonban nemesi privilégiumokkal rendelkező katonai renddé formálódtak és ennek fejében mentesültek a földesúri terhektől. Körükben jellemzően a későbbiek során sem vált meghatározóvá az etnikai származás és hovatartozás kérdése, bár az is igaz, hogy eredetüket tekintve sohasem voltak egységesek, és a nemzeti érzések erősebb, meghatározó fellángolása is csak a XIX. századra datálható. Letelepítésük főként Bocskai István nevéhez köthető, aki saját területein biztosított szállást számukra, ugyanakkor még Báthori Gábor fejedelemségének idején is nagy adományokban részesültek, többek között Bihar vármegye vidékein is.¹¹

Felmerülhet bennünk a kérdés, a hajdúk miért éppen ebben a régióban találtak otthonra? Ennek számos oka lehetett. Egyfelől az 1600-as években a török betörések miatt, számos falu lakossága megcsappant, az itt élők többsége elmenekült, vagy meghalt. Sok település szinte teljes egészében megsemmisült, így nagy földterületek váltak parlagon heverő pusztasággá. Másfelől a katonai szolgálattal tartozó hajdúk ütőképes védőzónát képezhettek mind a török betörések, mind pedig a császári seregek ellen az épségben maradt Debrecen, illetve a környező aprófalvas nyírségi, érmelléki és sárréti alföldi helységek között, egy ideig megvédve ezáltal Nagyváradot, Erdély kapuját is.¹²

Még a XVIII. században is jóval nagyobb környéket öleltek fel, mint a régvolt Hajdúkerület, vagy a későbbiekben részint abból kialakított, jobbára szabolcsi településekkel „bővített” vármegye. Elmondható azonban az is, hogy már a korai időkben sem lehetett kiterjedt, egységes övezetről beszélni, mivel többször előfordult, hogy a nagy számban újonnan letelepített, közös kiváltságokkal rendelkező, már amúgy is heterogén félkatonai szervezet csak részbirtokokra tett szert egyes falvakban. Az is megesett, hogy a tisztek saját vegyes lakosságú településükön a már meglévő magán javaikra szereztek kiváltságokat, illetve a kapitányok is sok esetben olyan falvakat kaptak adományul vitézségükért, ahol részint, vagy teljes egészében privilégiumokkal nem rendelkező jobbágyok éltek.¹³

¹¹ SZENDREY ISTVÁN (é. n.) http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Berettyoujfalu/pages/009_berettyoujfalui_hajduk.htm Az oldal utolsó megtekintése: 2014. december 17.

¹² MENDŐL TIBOR 1938: 40-41.

¹³ SZENDREY ISTVÁN (é. n.) http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Berettyoujfalu/pages/009_berettyoujfalui_hajduk.htm Az oldal utolsó megtekintése: 2014. december 17.

A Habsburg uralkodóház ezeket a kiváltságokat azonban nem ismerte el, és csak hosszas pereskedések és birtokcserék által sikerült 6 településnek – Hajdúböszörménynek, Hajdúnánásnak, Hajdúdorognak, Hajdúhadháznak, Vámospércsnek és a Debrecenhez tartozó hortobágyi puszták miatt némiképp különálló Hajdúszoboszlónak – megőriznie privilegítását, amelyek együtt, 1790-től külön hajdú kerületet alkottak.¹⁴ Így a zömében kis hajdú településekkel tarkított bihari térségekben értelemszerűen nem, vagy csak nagyon nehezen alakulhattott ki tartós, egységes identitás, nem úgy, mint a későbbi nagy, vagy más néven öreg hajdúvárosok esetében. A szóban forgó csoport jelenléte azonban a Berettyótól északra fekvő „Bihar-alföldi” települések történetében sem elhanyagolható. Jól tükrözik mindezt a térségi vizsgálatok és a Néprajzi Atlaszok alapján felvázolt kistrégiós besorolások is.

A Berettyó mentétől északra elterülő falvak esetében voltaképpen – amely térség Debrecen vonzáskörzetének is tekinthető – részint még tetten érhető a hajdúsági jelleg. Bár azt is meg kell említeni, hogy az 1870-es években – tehát éppen akkor, amikor a népi kultúra és azon belül a népzene és néptánc is az utolsó nagy virágkorát élte – Kaba, Hosszúpályi vagy a bizonyítottan egykori kis Hajdú települések, úgymint Mikepércs, Derecske, Berettyóújfalu stb. jellemzően még – vagy már megint – bihari identitással bírtak, amely talán nem elhanyagolható a táncanyagok térségi behatárolásának esetében sem.¹⁵

Igaz, hogy a táncfilmek összehasonlítása nélkül igencsak nehézkes megmondani, hogy milyen jelleget is hordozott magában a térség hajdani mozgáskultúrája, azonban már az is erősen kérdéses, hogy egyáltalán elegendőnek tekinthető-e az a törekvés, hogy csak és kizárólag a táncanyagokra, és nem interdiszciplináris kutatási módszerekre építve kijelentsük, hogy melyik település mely közép- vagy kistrégiós térséghez sorolható.¹⁶ Másképpen megközelítve a táncokra vonatkozatható jelenlegi regionális ismereteinket Bihari, Hajdúsági, Felső-, vagy Alsó Tisza vidéki, esetleg Erdélyi, netán Középső dialektushoz sorolhatók, vagy bizonyos esetekben amolyan Átmeneti jellegűek-e.

Bihar vármegye északnyugati, illetve Hajdú vármegye keleti mezsgyéjén tehát meglehetősen nehéz pontos kijelentéseket tenni, azonban Mikepércs, Derecske, Kaba, Földes és Berettyóújfalu vonalában kitapintható egyfajta átmeneti zóna, ahol az 1870-es évek környékén jobbra a bihari önazonosságtudat élt.

¹⁴ BORSOS BALÁZS (A) 2011: 292-293.

¹⁵ BÉRES CSABA – SÜLI-ZAKAR ISTVÁN 1990: 20. Biharról lásd bővebben: BALCSÓK ISTVÁN 2002. 11-25.

¹⁶ FÜGEDI JÁNOS – VARGA SÁNDOR 2014. 131-132.

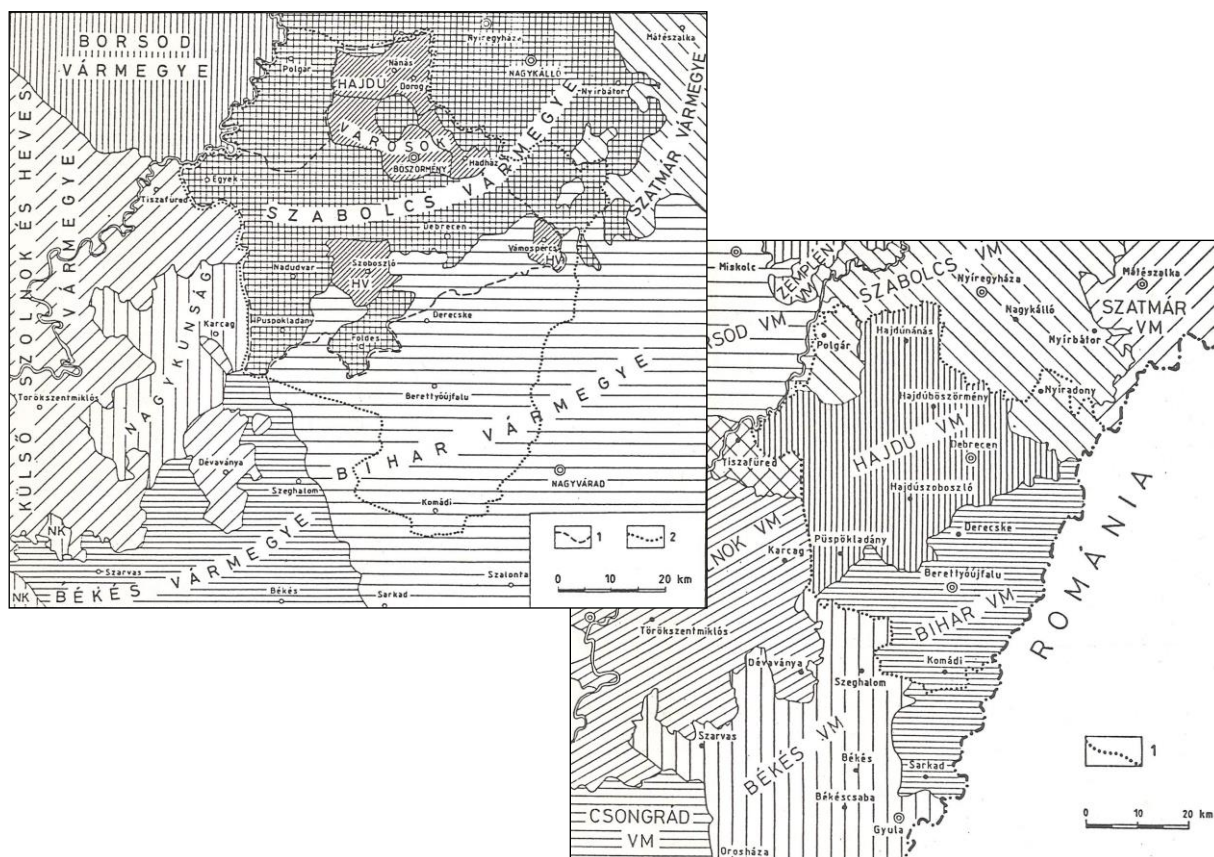

1. kép Bihar vármegye kulturális kistérségei a Magyar Néprajzi Atlaszok tükrében ¹⁷

Az Alföld területén északról dél felé haladva kerül el: 1. A Dél-Nyírség (sötétzöld vonallal jelölve), amely már az Átmeneti nagyrégió Nyugati középrégiójának a része. 2. Debrecen és vonzáskörzete (piros vonallal jelölve). 3. A Hajdúság (világoskék vonallal jelölve). 4. A Sárrét mente (sárga vonallal jelölve). 5. A Körösök alföldi szakasza (világoszöld vonallal jelölve). 6. A Kölesér vagy más néven Bihari Mezőség (sötétkék vonallal jelölve). Bihar vármegye keleti térségében (Átmeneti nagyrégió Keleti középrégiója, Partium) fekszik északról dél felé haladva: 7. Az Érmellék és Berettyó mente (sötétkék vonallal jelölve). 8. A Sebes-Körös völgyében a Bihari Hegyköz és Rézalja (világoszöld vonallal jelölve). 9. A Sebes-Körös völgyében a Báródság (piros vonallal jelölve). 10. Illetve a Fekete Körös völgye (világoskék vonallal jelölve).

¹⁷ Megjegyzés: Az alaptérkép elérhetősége: http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/kepek/big_varmpic_Biharterk.jpg A letöltés ideje: 2014. november 26. A feltüntetett hipotetikus határvonalak rajza saját szerkesztés. BORSOS BALÁZS és MAGYAR ZOLTÁN: *A magyar népi kultúra régiói I-II.* térképei alapján. A könyvben szereplő térkép-melléleteket NAGY BÉLA készítette.

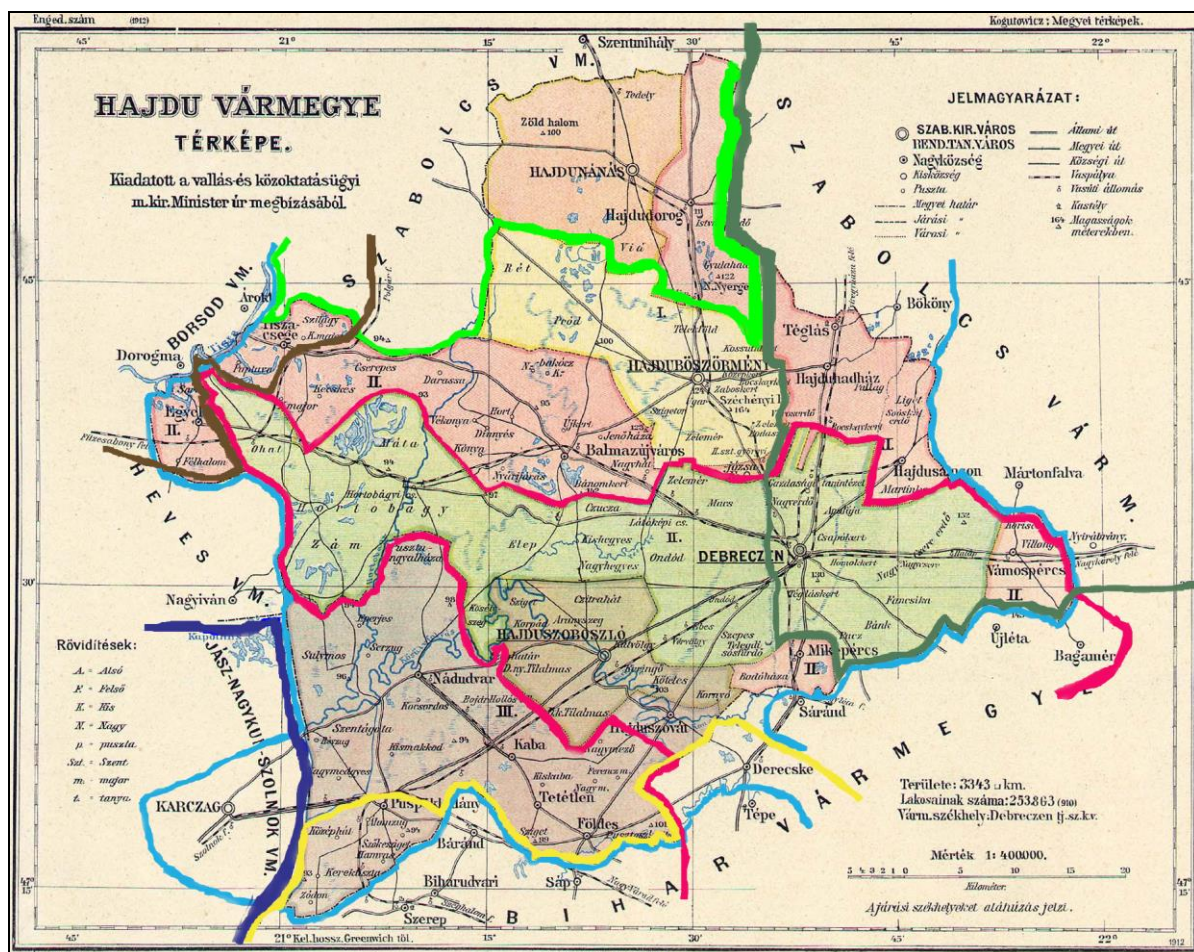
Alaposabb vizsgálódás után egyébként valószínűleg hasonló regionális problémákat vethetünk fel Hajdú vármegye déli térségében is. Ez részint talán annak is betudható, hogy maga a vármegye igen kései eredetű, hiszen csak 1876-ban alakították ki magából a Hajdú kerületből, összevonva azt egyéb bihari és szabolcsi településekkel. A közigazgatási egység déli zónájában, így Balmazújváros, Nádudvar és Püspökladány vonalában az 1870-es évek környékén még meghatározó volt a hajdani dél-szabolcsi identitás, amely újfent egyfajta értelmezési dilemmát vet fel a népi kultúra, és azon belül a néptánc dialektusok kis-, illetve mikro régiós besorolásának szempontjából.¹⁸

2. kép A Tiszántúl középső részének közigazgatási térképe Hajdú vármegye 1876-os kialakítása előtt és után¹⁹

¹⁸ Megjegyzés: Az észak bihari térségben számos régvolt kis-hajdú község sorakozik. Elég ha csak Hajdúbágosra, Mikepércsre, Berettyóújfalura vagy Derecskére gondolunk, amelyek közül utóbbi kettő egészen a jobbágyfelszabadításig, tehát 1848-ig küzdött az elvesztett hajdú kiváltságokért. Többek között ez is mutatja, hogy ebben az átmeneti zónában, – legalábbis Derecske és Berettyóújfalu esetében szinte biztosan –, nem lehetett stabil, egypólusú az identitáskép.

¹⁹ BÉRES CSABA – SÜLI-ZAKAR 1990 21; 23. Megjegyzés: A térképek GÖRÖG DEMETER Magyar Atlasz azaz a magyar-, horvát- és tótországi megyék és szabad kerületek földképei. Pest., 1860. műve alapján készült.

3. kép Hajdú vármegye kulturális kistérségei a Magyar Néprajzi Atlaszok tükrében ²⁰

Északról dél felé haladva terül el: 1. Borsod-hevesi Tisza mente (barna vonallal jelölve). 2. A Nyíri-Mezőség és Taktaköz (világoszöld vonallal jelölve) 2. Dél-Nyírség (sötétzöld vonallal jelölve). A 2-3 számmal jelzett terület már az Átmeneti nagyrégió Nyugati középrégiójának részét is képezi. 3. Debrecen és vonzáskörzete (piros vonallal jelölve). 4. A Sárrét mente (sárga vonallal jelölve). 5. A Hajdúság (világoskék vonallal jelölve). 6. Nagykunság (sötétkék vonallal jelölve).

²⁰ Megjegyzés: Az alaptérkép elérhetősége: <http://64varmegye.szalaykonyvek.hu/terkepek/hajdu.jpg> A letöltés ideje: 2014. december 17. A feltüntetett hipotetikus határvonalak rajza saját szerkesztés. BORSOS BALÁZS: A magyar népi kultúra régiói I. térképei alapján. A könyvben szereplő térképmelléleteket NAGY BÉLA készítette.

Nádudvar, Balmazújváros és Püspökladány térsége tehát, bár részint el volt rekesztve a többi szabolcsi településtől, mégsem kapcsolódott szervesen a régvolt Hajdú kerülethez, illetve teljes mértékben – részint Balmazújváros kivételével – már Debrecen külső területéhez sem. A szóban forgó három község közül is csak Püspökladánynak lehetett valamelyest erősebb kapcsolata a Sárréttel.²¹ Ezek a községek a 19. században – bár kulturális tekintetben számos ponton a Hajdú kerülethez és Debrecenhez is kötődhettek – mégis kimutathatóan szabolcsi identitással bírtak. Ez a megyei önazonosságtudat azonban már az elmúlt nagyjából 140 év során erőteljesen megkopott, sőt nagyobbrészt feledésbe is merült.²² Ennek következtében pedig a zömében közigazgatási átalakítások által okozott – a kulturális kötődések hálózatát is befolyásoló – hovatartozási űr ebben a térségben egyfajta stabilabbnak tekinthető Hortobágyi – illetve Püspökladány esetében részint inkább a Sárréthez fűzhető – táji mentalitással töltődhetett fel, amely azért valószínűsíthetően már a hajdani rendszerekhez kapcsolható szabolcsi identitáskonstrukció mellett is létezhetett.

Felmerülhet tehát bennünk a kérdés, hogy ezek után mit tekintünk Átmeneti, Hajdúsági, Bihari, Hortobágyi, vagy ha nagyon sarkítani akarnánk esetleg „Alsó-szabolcsi” táncoknak? Az a Hortobágyi, amely térség hajdanán nagyobb részt éppen Szabolcs vármegyéhez illetve Debrecen vonzáskörzetéhez tartozott, és részint régebbi stílusú táncrétegeket őrzött meg talán éppen a fegyveres hajdútáncokból is? De hát a Hortobágyon is ismerték az új stílusú táncokat, nem mind archaikus motívumelem, ami rögzítésre került és ránk maradt. Vagy azt tekintjük Hortobágyinak, amely települések napjainkban – és részint némi nem elhanyagolható szabolcsi jelleggel is kiegészülve –, vagy talán már régebben is annak vallják, illetve vallották magukat, hiszen ez sem elhanyagolható szempont? Vagy kizárólag a stabilabb közigazgatási determináltságot vegyük figyelembe? Ennek következtében pedig csak azt tekintjük hajdúságinak, amely táncra vonatkozatható adatok a Hajdú kerületen belül maradhattak fent, hiszen hosszabb távon a stabilabb hajdúsági identitás - amelybe azonban előszeretettel kapaszkodunk, ha táncainkról beszélünk - dominánsan csak ebben a kerületben maradhatott fent...

²¹ BAKÓ ENDRE 1999: 38-50.

²² BÉRES CSABA – SÜLI-ZAKAR 1990: 20.

Több szempontból erős átmeneti zónának tekinthető a meghatározó önazonosságtudattal rendelkező Hajdú kerület északi peremterülete is, mivel Hajdúhadház és Vámospércs részint már a sűrűbb településhálózattal rendelkező Dél-Nyírséggel is összefüggésbe hozható, éppen úgy, ahogyan Hajdúnánás és Hajdúdorog, a Nyíri-Mezőség déli részével, amelyek azonban a Magyar Néprajzi Atlaszok számítógépes elemzése alapján már mind a kulturálisan lehatárolt Észak-kelet alföldi Átmeneti nagyrégió Nyugati középrégiójával, így tehát a Nyírséggel és annak tágabb környezetével is rokoníthatók.

Ezt a meglévő kapcsolatot talán mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a stabil önazonosságtudattal rendelkező Hajdúdorog már jellegzetes görög katolikus többséggel bíró község. Ebben a térségben található még a régi kis hajdú település Polgár is, amely három kistérségi metszéspontjában – a Hajdúság, a Nyíri-Mezőség és a Borsodi-hevesi Tisza mentének kapujában – kerül elő.²³

Tehát amíg nem végezzük el a néptáncra és népzeneré vonatkozó adataink összegyűjtését és interdiszciplináris összehasonlító elemzését, addig csak erősen megalapozott feltételezéseink lehetnek, amelyek az idő előrehaladtával válhatnak csak pontosabbá...

3. Felmerülő kérdések és dilemmák

Csak remélhetjük, tehát, hogy nem marad parttalan próbálkozás Hajdú-Bihar – Bihar néptáncokra vonatkoztatott térségi lehatárolása? A Magyar Néprajzi Atlaszok adatainak számítógépes elemzése talán új lendületet adhat a Kárpát-medence néptánc dialektusainak rendszerezésében. Napjainkban figyelembe véve a rendelkezésünkre álló néptáncra és népzeneré vonatkozatható tudásunkat – legyen az ebben a térségben bármennyire is részleges ismeret –, meg lehet, hogy már nem is az a kérdés, létezik-e egy átmeneti zóna a középső és erdélyi dialektus, vagy éppenséggel a Felső-Tiszavidék és Dél-alföld között. Talán sokkal inkább az a dilemma, hogy alapos részletes tanulmányozás után – figyelembe véve mindent, amit csak lehet a néptánc, népzene, az önazonosságtudat, a történelmi, földrajzi, közigazgatási determináltság alapján – hol vonjuk meg a határokat, revideálva, és talán bővítve is ezáltal eddigi ismereteinket és szempontrendszerünket.

²³ BORSOS BALÁZS (A) 2011: 286-297., 324-326.

Martin György középső dialektusra vonatkozatható térségi besorolása alapján – ha pusztán csak és kizárólag a Tisza és mellékfolyóinak árterületét vennénk figyelembe – logikusnak tűnne, hogy a Szilágyságot és Bihar egészét is egyszersmind ehhez a területhez kössük. Ellenben ez kevés, hiszen figyelembe kell vennünk a települések tágabb térségeinek táj-földrajzi jellegzetességeit, a tánchoz fűződő megnevezéseket, a terminológiát, az azokhoz kapcsolódó tudáskészletet, a táncalkalmakat és zenei anyagokat, a motívumkészletet, a táncok felépítését, illetve szerkezetét, a térbeli mozgásokat, az összefogódzási módokat, és az eszközök használati módjait is, az adott vidék történelmi és társadalmi determináltsága, illetve önmeghatározása mellett.

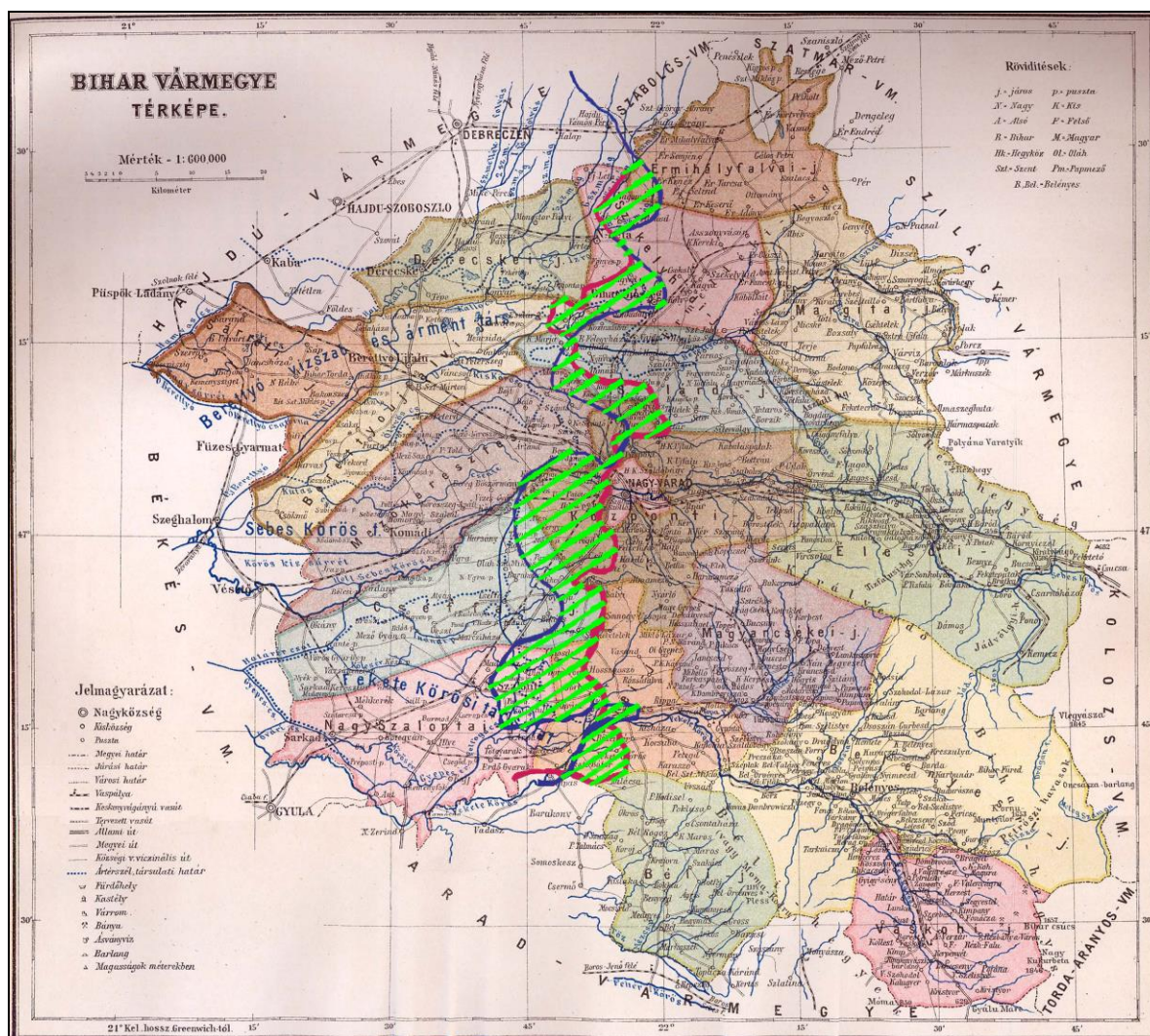
Ha ezeknek a szempontoknak már csak egyes szegmenseit is figyelembe vesszük, dilemmák sorát vethetjük fel. Talán nem véletlen, hogy éppen Szilágyság kapcsán, – amely jelenleg a Tiszai dialektus részét képezi –, maga a besorolás folyamatos vitákra ad okot, hiszen ez a térség sem volt egységes az idők során. Mindezek mellett pedig egy igencsak erős és meghatározó átmenetet képez – mind tánc, mind pedig a zenei kíséret szempontjából – Szatmár-Nyírség és Kalotaszeg között. Talán nincs ez másképp a kevésbé feltárt bihari térség kelti részében sem. Legalábbis ezt az elméletet támasztja alá többek között az a tény, hogy ebben a zónában már egy igencsak erős interetnikus egymásra hatásról beszélhetünk.

Így bár lehet, hogy a völgyeségi területek magyarlakta vidékei részint kapcsolatba hozhatók az Alföld zenei- és tánckultúrájával, azonban ugyanez már nem mondható el a keletről nyugat irányába áramló román lakosság zenei- és tánckultúrájáról. Talán elég, ha csak a Bárárdra gondolunk, ahol mind a viselet, mind pedig a tánckészlet részlegesen ugyan, de egyfajta interetnikus magyar-román együttélést tükröz.²⁴

Talán el kell gondolkodnunk egy átmeneti, vagy ha úgy tetszik partiumi nagyrégiós terület megalapozott fölvetéséről, vagy a Tiszai dialektus térségi besorolását kell revideáljuk és kibővítenünk egy erős keleti átmeneti zónával?!

A középső dialektus középrégiós besorolásának szempontjából már maga Martin György is megemlítette a bihari alföld Sárrét-menti térségét, mintegy amolyan átmeneti zónát észak és dél között, az már azonban kérdéses, hogy Bihar ezen térségén túlmenően mit is tekintünk Közép-tiszántúli dialektusnak, már ha egyáltalán elfogadjuk annak fölvetését.

²⁴ BÉRES ANDRÁS 1992:118-119., 121.

3. kép Az Alföld és Partium hipotetikus kulturális határvidéke ²⁵

Annai bizonyosnak tekinthető, hogy a Magyar Néprajzi Atlaszok számítógépes elemzése alapján kirajzolódik ez a kulturális zóna, amelyhez hozzá sorolják magát a Hajdúság tágabb térségét is. Ez pedig, ha interdiszciplináris szempontból tekintünk a térségre, részint megalapozottnak látszik, hiszen a népi tájszemlélet alapján valahol a Nyírség tájéka után veszi

²⁵ Megjegyzés: Az alaptérkép elérhetősége http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/kepek/big_varmpic_Biharterk.jpg A letöltés ideje: 2014. november 26. A feltüntetett hipotetikus határvonalak rajza saját szerkesztés részen SIPOS ORBÁN: *Bihar vármegye. A népesedési, vallási, nemzetiségi és közoktatási statisztika szempontjából.* című kiadványának táj- és népességföldrajzi adatai, részben pedig BORSOS BALÁZS és MAGYAR ZOLTÁN: *A magyar népi kultúra régiói I-II.* térképei alapján készültek. Az utóbbi könyvben szereplő térképmelléleteket NAGY BÉLA készítette.

csak kezdetét az Alföld, amely kulturálisan már erős eltéréseket mutat a Nyírségtől, vagy éppenséggel Szatmártól.²⁶

Nagyjából a 19. század utolsó felében, éppen Hajdú vármegye közigazgatási kialakításának idején élte a népi kultúra utolsó nagy virágkorát. A modernizáció előrehaladtával azonban maguk a folklórkeretek is felbomlottak, ennek következtében pedig a 20. század közepére régvolt, élő mivoltukban nagyobb részt elhaltak, így tehát azok teljes egészükben már nem voltak tovább örökíthetők, vagy éppenséggel felgyújthatók. Ebben az esetben is felmerülhet talán bennünk a kérdés: vajon elég volt-e ez a rövid idő ahhoz, hogy az új vármegye kialakításának idején zömében más identitást hordozó falvak, így például Balmazújváros, Nádudvar, Püspökladány stb. – kulturális kapcsolataikat is figyelembe véve – teljes mértékben magukra ölték a hajdúsági jelleget? Vagy a régi Hajdú kerületnek volt-e már a korábbi századok során is annyi kulturális tartaléka, kereskedelmi és rokonsági kapcsolatrendszere, hogy mentalitása és műveltsége akár Hajdú vármegye déli térségeiben, akár Bihar vármegye északnyugati részén is erőteljes és domináns hatást gyakoroljon, részint megalapozva ezzel a Közép-tiszántúli dialektushoz való tartozás felvetését is?

Azt kell valószínűsíteniünk, hogy maga a Hajdú kerület nyilvánvalóan hatással volt a környező településekre – így Mikepércsre, Derecskére, Berettyóújfalura stb. –, azonban az mégsem lehetett kizárólagos, hiszen ezek a falvak 1790 után ugyanazzal a privilégiummal a történelem során már nem rendelkeztek, így fejlődésük alatt részint más utat jártak be. Mindezek mellett azonban azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a térségben zárkózottnak tartott, különálló cívis mentalitással rendelkező Debrecen is – kiváltképp nagy vásáraival – igen meghatározó, impulzív hatást gyakorolhatott a szóban forgó falvak tánckultúrájának keveredésére.

Az előbbieken említett két nagyobb horderővel bíró térség kulturális tekintetben Hajdú vármegye esetében északról valamelyest elrekesztette társaitól a hajdani dél szabolcsi községeket, amelyek a századfordulóig részint még képesek voltak megőrizni egykori hovatartozástudatukat. Mindazonáltal annyi kulturális eltérés már lehetett a többi szabolcsi településtől, hogy ebben a zónában erőteljes jelenléttel bírt az alföldi jelleg. Ezt mi sem bizonyítja talán jobban, mint az, hogy az 1800-as évek utolsó harmadában egy-két generáció elteltével

²⁶ BORSOS BALÁZS (A) 2011: 292-297; 323-358.

változásba lendült az identitáskonstrukció, hiszen ebben a zónában, napjainkban már nem igazán meghatározó a szabolcsi öntudat, sokkal inkább felváltotta azt a Hortobágyhoz fűződő erősebb táji kötődés.

Bihar északnyugati térségében sem lehetett azonban kizárólagos a megyéhez köthető közigazgatási hovatartozás önazonosságtudatra ható tényezője, mivel hajdan itt is számos kis hajdú település helyezkedett el, amely nyilvánvalóan hatást gyakorolt a lokális kultúrára, s így azon belül talán a néptáncra is. Mindezek következtében pedig remélhetőleg nem rugaszkodunk el nagyon a tudomány talajától, ha elgondolkodunk a Közép-Tiszántúli középrégió, vagy az Átmeneti nagy/középrégió (Partium) mivoltáról és meglétéről...

Irodalomjegyzék

ALMÁSI ISTVÁN

- 1984 *Jagamas János zenetudományi és pedagógiai művei. A népzene mikrokozmoszában. Tanulmányok.* In: JAGAMAS JÁNOS (Szerk.): Sajtó alá rendezte, az utószót írta és a függelékét összeállította ALMÁSI ISTVÁN Bukarest.

BAKÓ ENDRE

- 1999 *Püspökladány, három tájegység találkozásánál.* Magyarország kistérségei 8/4. Hajdú-Bihar megye. Sárrét. In: CSISZÉR ZOLTÁN – GYALUS MÁRTA – GYALUS MÁRTA – KÁRAI LAJOS (Főszerk.): Budapest., CEBA Kiadó.

BALCSÓK ISTVÁN

- 2002 *A Bihari térség általános bemutatása.* Magyarország kistérségei 8/1. Hajdú-Bihar megye. Bihari térség. In: BARANYI BÉLA (Főszerk.): CEBA Kiadó. Budapest.

BARANYI BÉLA

- 2007 *A határmentiség dimenziói Magyarországon.* Dialog Campus Kiadó. Budapest – Pécs. 1-310.
- 2014 *Adalékok a határmentiség újraértelmezéséhez Magyarországon.* Detu-
rope: Central European Journal of Tourism and Regional Development
6. (2) pp, h. n.

BÉRES ANDRÁS

- 1992 *A Nagybárádi táncok forrásértéke.* Tánc tudományi Tanulmányok. In: MAÁ CZ LÁSZLÓ. (Szerk.): Kiadta: Magyar Táncművészek Szövetsége. Budapest. 117-121.

BÉRES CSABA – SÜLI-ZAKAR ISTVÁN

- 1990 *Bihar. Térbeli hátrányok-társadalmi problémák.* Debrecen-Berettyóújfalu. Készült a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának sokszorosító műhelyében.

BORSOS BALÁZS (A)

- 2011 *A magyar népi kultúra régiói I. Dunántúl, Kisalföld, Alföld.* Mérték Kiadó Budapest.

BORSOS BALÁZS (B)

- 2011 *A magyar népi kultúra regionális struktúrája I-II.* A Magyar Néprajzi Atlasz számítógépes feldolgozása alapján. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének kiadványa. Budapest.

FARAGÓ JÓZSEF – JAGAMAS JÁNOS

- 1954 *Moldvai csángó népdalok és népballadák.* Bukarest.
1974 *Romániai magyar népdalok.* Bukarest.

FÜGEDI JÁNOS – VARGA SÁNDOR:

- 2014 *Régi tánc kultúra egy baranyai faluban.* In: PESOVÁR ERNŐ. (Főszerk.): In: FELFÖLDI LÁSZLÓ és FÜGEDI JÁNOS. (Sorozatszerk.): L' Harmattan Kiadó MTA. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet. Budapest.

JAGAMAS JÁNOS

- 1956 *Beiträge zur Dialektfrage der ungarischen Volksmusik in Rumänien.* In: Studia memoriae Bélae Bartók sacra. Budapest.
1957 *Beiträge zur Dialektfrage der ungarischen Volksmusik in Rumänien.* In: Studia memoriae Bélae Bartók sacra. Editio secunda. Budapest.
1977 *Adatok a romániai magyar népzenei dialektusok kérdéséhez.* Zenetudományi Írások. 25-51.

MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON

- 2014 *Táncírás, kinetográfia.* <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-366.html>
Az oldal utolsó megtekintése: 2014. december 17.

MAGYAR ZOLTÁN

- 2011 *A magyar népi kultúra régiói II. Felföld, Erdély, Moldva.* Mérték Kiadó. Budapest.

MARTIN GYÖRGY

- 1979 *A magyar körtánc és európai rokonsága.* Akadémia Kiadó. Budapest.
1997 *Magyar táncdialektusok. A magyar nép és nemzetiségeinek tánchagyományja.* In: FELFÖLDI LÁSZLÓ és PESOVÁR ERNŐ. (Szerk.): Planétás Kiadó. Budapest.

MENDÖL TIBOR

- 1938 *Bihar vármegye földrajza. Bihar-vármegye.* In: NADÁNYI ZOLTÁN. (Szerk.): A magyar városok monográfiája kiadóhivatala. Budapest.

PÁPAI ISTVÁN

- 2006 *Erdély a magyar néprajz-, népzene- és a néptánc kutatás tájszemléletében.* Zenetudományi Dolgozatok 2004-2005. MTA Zenetudományi Intézet. Budapest. 193-216.

SIPOS ORBÁN

- 1903 *Bihar vármegye. A népesedési, vallási, nemzetiségi és közoktatási statisztika szempontjából.* Szent László nyomda. Nagyvárad.

SZENDREY ISTVÁN

- 2014 *A bihari – berettyóújfalusi Hajdúk.* http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Berettyoujfalu/pages/009_berettyoujfalui_hajduk.htm Az oldal utolsó megtekintése: 2014. december 17.

VARGA GYULA

- 1990 *A néptáncok.* Néprajz egyetemi hallgatóknak 8. (Oktatási segédanyag. Könyvadásforgalomba nem került.) In: UJVÁRY ZOLTÁN. (Szerk.): Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa. Debrecen.

Képjegyzék

A TISZÁNTÚL KÖZÉPSŐ RÉSZÉNEK KÖZIGAZGATÁSI TÉRKÉPE HAJDÚ VÁRMEGYE 1876-OS KIALAKÍTÁSA ELŐTT ÉS UTÁN

- 1990 BÉRES CSABA – SÜLI-ZAKAR ISTVÁN *Bihar. Térbeli hátrányok-társadalmi problémák.* Debrecen-Berettyóújfalu. Készült a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának sokszorosító műhelyében. 21., 23. A térképek GÖRÖG DEMETER Magyar Atlasz azaz a magyar-, horvát- és tótországi megyék és szabad kerületek földképei. Pest., 1860. műve alapján készült.

AZ ALFÖLD ÉS PARTIUM HIPOTETIKUS KULTURÁLIS HATÁRVIDÉKE

- 2014 Az alaptérkép elérhetősége http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/kepek/big_varmpic_Biharterk.jpg Saját szerkesztés. A letöltés ideje: 2014. november 26.

BIHAR VÁRMEGYE KULTURÁLIS KISRÉGIÓI A MAGYAR NÉPRAJZI ATLASZOK TÜKRÉBEN

- 2014 Az alaptérkép elérhetősége: http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/kepek/big_varmpic_Biharterk.jpg Saját szerkesztés. A letöltés ideje: 2014. november 26.

HAJDÚ VÁRMEGYE KULTURÁLIS KISRÉGIÓI A MAGYAR NÉPRAJZI ATLASZOK TÜKRÉBEN

- 2014 Az alaptérkép elérhetősége: <http://64varmegye.szalaykonyvek.hu/terkep/hajdu.jpg> Saját szerkesztés. A letöltés ideje: 2014. december 17.

